

UNGARI FENNOUGRISTI RAAMAT EESTI KEELES: KONTEKST JA PROBLEEMISTIK

Pál Hunfalvy. Reis Läänemere provintides. Ungari keelest tõlkinud Piret Toomet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 311 lk.

Eesti lugeja saab XIX sajandil elanud ungari polühistori, ungari ajaloolis-võrdleva keeleteaduse ja etnologia rajaja Pál Hunfalvy (1810–1891) Eestit puudutava, isegi juba Ungaris harulduseks muutunud teose esimese osa emakeelsena kätte võtta 136 aastat pärast selle esmailmumist. Kahtlemata on see teose tõlkija, Tartu Ülikooli keeleteaduse eesti keele õpetaja, Ungaris eesti keele lektorina tegutsenud Piret Toometi teene. Sedalaadi töö on ühelt poolt väga tänuväärne, kuid teisalt seab XIX sajandil koostatud, sisu poolest osaliselt aegunud populaarteadusliku raamatu eesti keelde ümberpanek hulgaliselt lõkse, millesse on väga kerge langeda.

Käsitleme vaadeldava raamatu rolli Ungari kultuuri- ja teaduselus ning võtame kokku teose tõlkimise probleemid, nimelt, kuidas oleks saanud lõkse vältida. Meie eesmärgiks pole luubiga trüki- ega tõlkevigu otsida. Sellepärast ei hakkagi me mainima igat kirjakohta, mida oleks võinud muuta või pidanud muutma või kus oleks tulnud algteksti hoopis teistmoodi tõlgendada. Meie lähenemisviis on pigem põhimõtteline: mismoodi tuleks suhtuda vanemasse välismaa kirjasõnasse ja kuidas seda eestindada filoloogiliselt korrektselt.

Sellest, missugust rolli on see raamat etendanud Baltikumi ja Eesti kultuuri-loos ning tsaariaegse Eestimaa ja Liivimaa kubermangude dokumenteerimise ajaloos, on juba kirjutatud¹ ja loodeta-

vasti kirjutatakse veelgi. P. Hunfalvy raamat pakub tänapäevalgi Eestis suurt huvi: tegemist on ju Eesti rahvusliku ärkamisajaga ja eestlastele koolipingist alates tuntud isikutega.

P. Hunfalvy teosel pidi tollases Ungaris olema aga hoopis teistsugune roll: tõestada ungari keele soome-ugri päritolu. Nimelt oli autor ugri armee väejuhiks Ungari kultuurielu kaheks jagatud nn ugri–turgi sõjas. Kõige huvitavam on asjaolu, et teos „Reis Läänemere provintides” ise on Ungaris juba ammu unustusse vajunud. Raamatule viidatakse aeg-ajalt küll fennougristika ringkondades, aga seda tunnevad vaid vähesed teadlased. Toonast ugri–turgi sõda peetakse juba ammugi lõpetatuks, vähemalt teaduselus. Kes aga vähegi tunneb tänapäeva Ungari vaimuelu, sellele pole saladus, et väga palju ungarlasi usub praegugi, et ungari keel ei ole soome-ugri päritolu ning et soome-ugri suguluse ideed levitatakse võõraste *resp.* ungarlaste vaenlaste (austerlaste, sakslaste, juutide, venelaste ja kommunistide) vandenõuna. Asi on naljast kaugel. Need, kes on käinud teatavat liiki ungari rahvuslaste koosolekutel või raamatumüügikohtades, teavad, et antisoom-ugri või hoopiski mitte *expressis verbis* soomeugrivastaseid, vaid lihtsalt ungari keele ja rahva teistsugust päritolu otsivaid väljaandeid on saadaval uskumatul arvul. Tänapäeval on seda sorti soomeugrivastane suundumus tihti läbi põimunud ka teiste teooriate, suundade või hoopis uskumustega, mille hulgast leiame näiteks vanaungari ruunikirjaga seotud libauurimusi, vabamüürlaste vandenõuteooriate ja juutide oletatavate rituaalmõrvade paljastamist või hoopis vasakliberaalsete valitsuste (ehk kapitalistide) kriitikat. Niiviisi võib tunda, et XIX sajandi kuulus ugri–turgi

¹ H. Lindeberg, Eesti-ungari varasemaid kultuurisuhteid. – Keel ja Kirjandus 1968, nr 5, lk 286–287; P. Erelt, Ungarlase imetabane reis Eestisse. – Eesti Ekspress 9. VIII 2007.

sõda peeti ilmaaegu, P. Hunfalvy avaldas oma teosed ilmaasjata ja et seda sõda nagu polekski võitnud fennougristid ja kaotanud fennougristika vastane Ármin Vámbéry (1832–1913) ning et tulutult on meie kaasaja keelemehed (nt János Puszta ja Károly Rédei) oma monograafiates teaduslikke argumente esitanud antisoom-ugri autorite ja nende teoste vastu – ungarlaste massid pole õppinud oma keelesugulasi paremini tundma ega hakanud rohkem armastama. Muidugi on oma osa siin ka faktil, et ungarlased seisavad sugulaste hulgas geograafiliselt, keeleliselt ja kultuurilooliselt isoleerituna, ning tõsiasi, et ungari keelt ja kultuuri on väga oluliselt ja mitmekülgsest mõjutanud turgi kultuuriala.

P. Hunfalvy päritolu on vandenõuteooriate pooldajatele selgeks tõestuseks, sest asja populistlikult käsitledes polnudki ta ungarlane, vaid hoopis sakslane. Kuid tegelikult oli ta rahvuslikult meelestatud Ungari sakslane, kes pidas ennast ungarlaseks. Aastal 1856 asutas P. Hunfalvy esimese ungari keeleteadusliku ajakirja Magyar Nyelvészeti (Ungari Keeleteadus) ning toimetas 1862. aastast tänaseni ilmutatavat soliidset keeleteaduslikku ajakirja Nyelvtudományi Közlemények (Keeleteaduslikud Toimetised). Ta andis välja Antal Reguly (1819–1858) mansi materjalid ning avaldas töid teiste uurali (nt handi, soome) ning ka mitteuurali keelte kohta, aga ka eesti kirjandusest. Ungari etnograafiat käsitleb ta suur teos „Magyarország ethnographiája” (1876), mis aasta pärast avaldati ka saksa keeles („Ethnographie von Ungarn”). Olulisi kirjatöid publitseeris teadlane Transilvaania ungarlastest ja ka rumeenlastest. Tema Soome haritlastega peetud sisukas kirjavahetus ilmus alles kakskümmend aastat tagasi.²

² Pál Hunfalvy ja suomalaiset. Kirjeitä vuosilta 1853–1891. Toim V. Tervonen.

Oma 1869. aastal toimunud Läänemere-reisi kirjelduse avaldas P. Hunfalvy ungari keeles kahes köites 1871. aastal. 1880. aastal ilmus teose teine trükk, mis leidubki Tartu Ülikooli raamatukogus. Teose esimene, nüüd ka eesti keelde tõlgitud köide sisaldab eessõna ja 11 peatükki, mis kirjeldavad P. Hunfalvy teekonnal tehtud peatusi kronoloogiliselt ja nende vahele on pikitud kohaliku rahva elu ja kultuuri kirjeldusi nii sünkroonilisest kui ka diakroonilisest seisukohast. See, et „I köite pühendas autor terviklikult Eestile”,³ on pehmelt öeldes liialdus, aga tõsi küll, suur osa sellest räägib just eestlastest.

Eestikeelne tõlge lõpeb raamatu toimetaja Ülo Tedre pooleleheküljelise kommentaariga, milles ta väidab, et „parandatud ei ole autori kõrvutustel esinevaid eksimusi eesti (ja soome ning ungari) keele alal” (lk 311). Just siin peitubki ehk selle väljaande põhiviga. Meie meelest oleks tulnud siiski avaldada kas täielik tekstikriitiline väljaanne koos rohkete kommentaaridega või hoopis kärbete ja parandustega rahvaväljaanne. Sest käesolev üllitis paistab oma väljanägemise poolest ning piisavate kommentaaride puudumise tõttu olevat rahvaväljaanne, mis aga konkreetsetes detailides mõjub tihti desinformeerivalt. Teda ei saa pidada ka originaaltruuks tõlkeks, sest näiteks, nagu sealsamas väidab ka toimetaja, „mitte-ungari nimedes on taandatud ungaripärane kirjaviis”. Väljaandes oleks isikunimesid tulnud rohkem kommenteerida ning varustada raamat nimeregistriga. XIX sajandi hüpoteesid vajaksid tõsiselt seletamist, vastasel juhul ei saa tänapäeva lugeja asjast aru või omandab ammu aegunud teadmisi, nt selliseid, et „liivi keel on eesti keele kõige lõunapoolsem haru” (lk 53); „Eks saa ju eesti

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 197. Helsinki, 1987.

³ H. Lindeberg, Eesti-ungari varasemaid kultuurisuhteid, lk 286.

keelt ennast koos kõigi oma variantidega käsitleda ühe soome keele murdena ..." (lk 163). Kogu X peatükk „Ungari keel ja sugulaskeeled” (lk 238–270) vajab tõsisest kommenteerimisest, sealhulgas näiteks väide „kuna aga hunnid ei olnud türklased, siis on tõenäoline, et nad olid ugrilased” (lk 265). Siin pole aga muidugi juttu türklastest, vaid hoopis kunagistest muinasturgi hõimudest ja nende keel(t)est. Ungari keeles aetakse need terminid kahjuks sassi: P. Hunfalvy ise kasutab sellesama keelkonna nimetusena samal leheküljel kord sõna *türk* 'turgi', kord sõna *török* 'türki; turgi' ning asjaomases lauses segadust tekitavat etnonüümi *török*.⁴ Polüsemne sõna on vaja tõlkida nii, et vahendataks autori mõtet. Toonaste etimoloogiate (lk 231, 242 jj) õigsust oleks tulnud kas kinnitada, eitada või hoopiski täiendada, näiteks Soontagana linnuse nimetus ei tähenda *pori-tagust*, vaid *sootagust* (lk 228) jne.

Vana ungari kirjaväsi allesjätmine tõlkes pole otstarbekas, näiteks vana *nyolczvan* (lk 251) asemel soovitaksime *nyolcvan* jne. Palju problemaatilisem on, et trükitehniliselt pole ladinakeelseid tähendusi ungari sõnavormidest eristatud. Nõnda võib eesti lugeja arvata, et ladinakeelse tähenduse puhul on tegemist ungari sõnaga. Ka on jäetud eesti keelde tõlkimata ungari lugejale määratud ungarikeelsed seletused, mida eesti lugeja võib pidada ja loogiliselt peabki ungari keele näideteks (lk 246). Tõlkes puudub diakriitilisi märke, nt *ar* (originaalis on õige *ár*).⁵

Soovitav oleks kohanime *Virtsjärvi* (lk 37, 177) puhul kommentaaris lisada tänapäevane *Vörtsjärvi*, kuigi mujal esinebki *Virts- või Vörtsjärvi* (lk 102, 181 jt). Lähestikku on segamini esitatud lä-

ti- ja saksapäraseid kohanimekujude: *Ronneburg, Kuldiga, Dünaborg* (lk 44); *Dünaborg, Rossitteni, Lutzeni* (lt *Ludza*) ja *Marienhauseini alad* (lk 49). Läti vasteid vajatakse *Ronneburg, Dünaborg* jt. Vene, poola ja läti nimede puhul pidanuks sõltuvalt sellest, kas on tegu rahva- või teadusväljaandega, kasutama ainult asjaomaste keelte tänapäevaseid vorme või siis originaaltruu väljaande puhul originaali kõrval viitama praegustele nimekujudele.

Linnanime *Bratislava* (lk 65) kasutamine tundub igatahes anakronistlik: tänapäeva Slovakkia pealinn (P. Hunfalvy ajal Ungari Kuningriigi üks olulisemaid linnu, mis sai Türgi okupatsiooni ajal allesjäänud riigiosa pealinnaks) omandas uue slovakeelse nime alles Esimese maailmasõja järel. Ungari keeli on linna nimi *Pozsony*, saksa keeli aga *Pressburg* ka tänapäeval. Slovakiid kasutasid varem saksa keelest laenatud kohanimevormi *Prešporok* ~ *Prešpurk*. Isegi kui tõlkija mõtleb, et tänapäeva nimetust kasutada on õigem, tulnuks ära märkida, et *Bratislava* on neologism. Tõlge „oma suuruse poolest kahvatub Budapest Peterburi kõrval” (lk 277) ei ole kindlasti adekvaatne, sest tänapäeva Budapest sündis alles teose esmailumise järel (too trükk oligi eestikeelse tõlke aluseks), aastal 1873, kui linnad Pest, Buda ja Óbuda ühendati. Isegi aastal 1880 ilmunud ungari originaali teises trükis figureerib tekstis ikka veel vana kuju *Buda-Pest*⁶ (kuigi selleks ajaks olid asjaomased linnad juba ühendatud Budapestiks).

Paldiski saksakeelses nimetuses *Baltisch-Port* on *s*-täht jäänud märkimata, kuid juurde on lisatud *e*: *Baltiche Port* (lk 37). Ungari originaalis on *Baltisch-port*.⁷ Teose saksakeelses tõlkes ja ka Balti ajaloolises kohanimeleksikonis on aga see kohanime kokkukirjutatult *Baltischport*.⁸

⁴ Utazás a Balt-tenger vidékein. Írta Hunfalvy Pál. Első kötet. Pest: Ráth Mór, 1871; Utazás a Balt-tenger vidékein. Írta Hunfalvy Pál. Első kötet. Új kiadás. Budapest: Ráth Mór, 1880, lk 364.

⁵ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 338.

⁶ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 381.

⁷ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 35.

⁸ P. Hunfalvy, Reise in den Ostsee-

Küsimuseks jääb, miks peaks eesti lugejale vahendama Visla lahe (sks *Frisches Haff* ~ ld *Aistmarès*, *Vyslos jlanka* ~ sm *Veikselinhaffi* ~ vn *Буллинский залив*) tänapäeva venekeelse nimetuse *Калининградский залив* saksa kirjaviisis kujul *Kaliningradski Zaliw* (lk 23), eriti kui eesti nimi jääb üldse mainimata. Seda enam, et nõukogu- de neologism *Калининградский залив* ei tähista tervet Visla lahte, vaid ainult selle Kaliningradi-poolset osa. Selle kõrval on pisiasi, et poolakeelses nime- tuses on diakriitiline märk ära jäänud, õige on *Zalew Wiślany*.

Kui kohanimede kasutamisega seos on mõnesugune subjektiivsus luba- tav, siis järgmistel juhtudel on tege- mist juba selgete vigadega. Näiteks leiame sellise saksa väljendi nagu *ledigen Kerl* (lk 54), mis on ilmselge akusa- tiiv. Juttu on sellest, kuidas talupoegi osteti ja müüdi. P. Hunfalvy tsiteerib siin August Wilhelm Hupelit. Hunfalvy seletab seda akusatiivis olevat sõna- paari ungari keeles samuti akusatiiviga („*nőtelen legényt = ledigen Kerl*”),⁹ eesti tõlkes leiame aga nominatiivi „*vallaline noormees*”. Ka ladina keele puhul on eestikeelses väljaandes vigu: Ungari ajaloos tähtsat rolli mängiva seaduse- kogu *Tripartitum*’i nimest puudub *t* (*tripartium*, lk 30).

Tekib küsimus, kas ei peaks P. Hun- falvy öeldud või väidetavalt kuulnud grammatiliselt vigastele keelenditele li- sama parandatud kuju või kommentaari, nt: *Jaani tul* või *Jaaniste tul*, õige *jaani- tuli* ehk *jaaniste tuli* (lk 172); *kaev sam- mas*, õige *kaevusammas*; *kaev küna*, õige *kaevuküna*; *küüs kümmend üks pool*,

õige *kuuskümmend üks pool* (lk 185); *en söidata*, pigem *ei söideta* või *ei söida* (lk 189); *kaks laps on mul*, õige *kaks last on mul* (lk 216); *meie õpetame lapsi luge- da*, õige *meie õpetame lapsi lugema* (lk 217); soome *hiire hiiri* asemel (lk 246).

Tänapäeva lugeja jaoks on võrdleva- tes sõnaloendites ilma sidekriipsuta tü- ved häirivad või isegi arusaamatud: *kuul* (*kuulma*), *pelj* (*pelgama*, *peljata*) (lk 184); *elat* (verbist *elata*; lk 245 jj), *uud* (seletuseks võiks lisada *uus*, *uue*, *uude* ehk *uuesse*), *viid* (*viis*, *viie*, *viide* ehk *viiesse*) (lk 246), *käd* (*käsi*, *käe*, *kätt*, vrd soome *käsi*, *käden*) (lk 247), *kool*, *kuul* (lk 248) jne. Ka ungari tüve- variantide lõppu tuleks asetada kriips, muidu eestlane arvab, et tegemist on sõnaga, mitte aga tüvega: *harm* asemel *harm-* (lk 248, 251) jne.

Kokkuvõtteks võime öelda, et Unga- ri suurmehe Pál Hunfalvy raamat „*Reis Läänemere provintsides*” on XIX sajandi teise poole ungarlastele kirju- tatud väärtuslik populaarteaduslik teos, pioneeritöö, kuid selle paljud väi- ted on tänapäevaks nii sisuliselt kui ka vormiliselt vananenud või olid ebatäp- sed isegi juba teose kirjutamise ajal. Selle huvipakkuva kirjatöö usaldus- väärseks vahendamiseks oleks tulnud kõigepealt kindlaks teha raamatu väljaandmise põhimõtted ja neid siis si- hipäraselt järgida, eriti silmas pidades, et teos sisaldab rohkesti keeleandmeid (seda enam, et raamatu autor ei valla- nud piisavalt hästi eesti keelt, mistõttu ta teinekord tsiteerib vigaseid keelen- deid). Käesolev väljaanne sisaldab ees- kätt väljaandmisprintsipide puudumise tõttu vigu, mida toimetamise käigus oleks saanud vältida.

provinzen Russlands. Frei aus dem Unga- rischen. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1874, lk 21; H. Feldmann, H. von zur Mühlen, Baltisches histori- sches Ortslexikon. Teil I. Estland (ein- schliesslich Nordlivland). Köln–Wien: Böhl- lau Verlag, 1985, lk 37–38.

⁹ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 61.

SZILÁRD TÓTH,
ENN ERNITS